

Совтис Н.М.

<https://orcid.org/0000-0001-6025-545X>

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПОМЕЖІВ'Я: ДІАЛОГ МОВ І КУЛЬТУР

Анотація. Стаття присвячена феномену українсько-польського лінгвокультурного помежів'я. Розглянуто підґрунтя для появи спільних культурних явищ та міжкультурного діалогу, обґрунтовано особливості вибору термінології щодо окреслення понять «пограничних студій».

У дослідженні розглянуто дисгармонійні явища лінгвокультурного діалогу на українсько-польському помежів'ї. Суспільно-культурна модель регіону знаходить своє відображення у творах на відповідну тематику або в літературній спадщині митців, які походять з українсько-польського пограниччя. Інтерпретаційним матеріалом для моделювання мовних та етнокультурних комунікацій слугували поетичні твори Лева Венґліньського (бл. 1827-1905 рр.), який писав польською та українською мовами. У результаті подібної двомовності виник своєрідний світ на межі культурних формацій, а ідентичність героя можна назвати «збірною», ніби адаптованою під умови українсько-польського помежів'я.

Запропоновано українсько-польське помежів'я розглядати як діалог лінгвокультур, які взаємодіють та доповнюють одна одну, але фундаментальні національні цінності залишаються незмінними.

Ключові слова: помежів'я, Креси, лінгвокультура, діалог мов та культур.

Інформація про автора: Совтис Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету

E-mail: nataliasowtys@gmail.com

Sovtys N.

UKRAINIAN-POLISH FRONTIER: DIALOGUE OF LANGUAGES AND CULTURES

Abstract. The article is devoted to the phenomenon of Ukrainian-Polish linguistic and cultural frontier. The basis for the emergence of common cultural phenomena and intercultural dialogue are considered. The article substantiates the peculiarities of the choice of terminology for outlining the concepts of "frontier studies". Fiction, which is biographically or thematically related to the frontier, often reproduces the existing socio-cultural model of the region, which is characterized by polyphony and dialogue. In one literary text, we come across different cultures that speak in different "voices" but seek to establish a dialogue with each other. The multicultural nature of the frontier requires many factors to be taken into account, including the language aspect. As the interpretive material for modeling linguistic and ethnocultural communications in the context of the dichotomy "friend or foe" as well as a number of other aspects, serve the poetic works of L. Węgliński (c. 1827-1905), who wrote in Polish and Ukrainian. Bilingualism of L. Węgliński acts as a kind of artistic optics that determines the poetics and semantics of his works of art, the formation of his

“self” in another’s environment, and non-native language becomes a significant stimulus for his work, a kind of tool. Borrowings and quotations from other languages: French, German, Italian and English in works written in Ukrainian and Polish, testify to the author’s polilingualism, and also confirm that the western lands of Ukraine in the late nineteenth – early twentieth century were a developed European region, the population of which was not limited to one language, but used foreign language vocabulary, usual at the time for Western Ukrainian lands. To the representatives of most peoples, which we meet on the pages of the collections, we can apply the intermediate category of “another”, which indicates the cultural acceptance, a certain interaction and its dialogue in the communicative model of the frontier.

In the bilingual works of L. Węgliński we observe not only the peculiarities of the author’s own linguistic consciousness, but also the linguistic and cultural specifics of the Ukrainian-Polish frontier, further study of which will contribute to the deepening of the theoretical foundations of the history of Ukrainian and Polish literary languages.

Key words: frontier, Kresy, linguoculture, dialogue of languages and cultures.

Information about author: Sowntys Nataliia, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language, Rivne State University of Humanities.

Sowntys N.

UKRAIŃSKO-POLSKIE POGRANICZE: DIALOG JĘZYKÓW I KULTUR

Streszczenie. Artykuł poświęcono fenomenowi kulturowemu pogranicza ukraińsko-polskiego. Przeanalizowano podłoże powstania wspólnych zjawisk kulturowych oraz dialogu międzykulturowego, określono terminologię dotyczącą problemu studiów pogranicza. Utwory literackie na ten temat najczęściej odtwarzają istniejący model społeczno-kulturowy regionu, którego cechą charakterystyczną jest polifoniczność oraz dialogizm: w jednym tekście literackim obserwujemy oznaki różnych kultur i języków, które dążą do nawiązania dialogu.

Spuścizna literacka pisarzy z pogranicza ukraińsko-polskiego należy do wspólnego dziedzictwa Ukrainy i Polski. Twórcy o podwójnej tożsamości językowej i kulturowej, dla których szczególną wartość miała „mała ojczyzna”, odegrali istotną rolę w popularyzacji i zachowaniu w pamięci historycznej języka i kultury ukraińskiej. Do pisarzy, twórczość których odzwierciedla długotrwałe kontakty dwóch kultur, należy Lew Węgliński (ok. 1827-1905), piszący po ukraińsku (dialektem naddniestrzańskim) i po polsku. W swoich utworach autor reprezentował południowokresową odmianę polszczyzny z jej specyficznymi cechami charakterystycznymi. Jak wiadomo, obszary pogranicza etnicznego, religijnego i kulturowego charakteryzują się specjalną odmianą polszczyzny, która w swojej podstawowej ogólnopolskiej postaci zawiera elementy archaiczne, obcojęzyczne (w tym wypadku: ukraińskie i inne wschodniosłowiańskie), regionalne i gwarowe. Zapożyczenia słownikowe i elementy z innych języków (francuskiego, niemieckiego, włoskiego, angielskiego) w dwujęzycznych utworach świadczą o polilingwalności autora, a także są potwierdzeniem, że ziemie Ukrainy zachodniej końca XIX - początku XX wieku były rozwiniętym regionem europejskim, ludność którego nie była ograniczona przez zasięg jednego języka.

Zaproponowano ujęcie ukraińsko-polskiego pogranicza jako styku kultur lingwistycznych, które współdziałają i wzajemnie się uzupełniają, lecz fundamentalne wartości narodowe pozostają niezmiennie.

Słowa kluczowe: pogranicze, Kresy, kultura lingwistyczna, dialog języków oraz kultur.

Nota o autorze: Sowntys Natalia, doktor habilitowany nauk filologicznych, profesor, kierownik katedry języka ukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Równem.

E-mail: nataliasowntys@gmail.com

Дослідження українсько-польського помежів'я набули активності в дев'яності роки ХХ століття і мали переважно міждисциплінарний характер. Однак питання опрацювання понятійно-термінологічного апарату «пограничних студій» в українській та польській науці й на сьогодні залишається дискусійним. У науковій літературі використовують терміни «креси», «пограниччя», «порубіжжя», «покордоння», «помежів'я». Поняття «креси» нині переосмислюється, передусім, як «напрямок експансії», «евфемізм», утворений задля приховування специфіки підлеглого регіону (К. Кваснівський), у ньому підкреслюється «квазі-географічність», потенційна «релятивність» (Е. Касперський). За таких умов, обґрунтованим є вживання багатофункційного й інтердисциплінарного поняття «пограниччя», що є тотожним, на думку О. Сухомлинова, польському терміну «креси» [3, с. 25]. Поняття пограниччя експліцитно вказує на прив'язку до кордонів, водночас як етнокультурне явище набуває ознак екстериторіальності й загальнодоступності, позначає простір, де відбувається лінгвокультурна комунікація, міжмовна інтерференція. Суспільно-культурна модель регіону знаходить своє відображення у творах на відповідну тематику або в літературній спадщині митців, які походять з українсько-польського пограниччя.

Термін «пограниччя» активно використовують у своїх дослідженнях польські науковці: Г. Бабінський, Л. Вітковський, М. Домбровська-Партика, М. Зовчак, С. Дубіш, Е. Касперський, А. Садовський, С. Уляш.

Серед українських дослідників поняття «пограниччя» на окреслення земель Червоної Русі одним з перших використав М. Грушевський [2, с. 31]. У сучасних наукових українських студіях Г. Аркушин, Л. Белей, Г. Вервес, В. Єршов, З. Мацюк, Д. Наливайко, Р. Радішевський, С. Троян, Л. Фроляк та інші відходять від виключно просторового його сприйняття, а застосовують більш універсальний, культурологічний підхід до його вивчення. Щораз частіше у контексті перетину, зіставлення та взаємодії культур, мов, релігій, пам'яті, світоглядних цінностей, ідентичності використовується також поняття «помежів'я».

Незважаючи на змінність у часі та просторі лінгвокультурного помежів'я, треба чітко усвідомлювати складність цього феномену, який є своєрідною цілісністю антиномій центр – периферія, свій – чужий, таких понять, як приватна вітчизна, національна ідентичність, історична пам'ять тощо. На думку С. Уляша [4, с. 51-53], спільнота, що формувалася в умовах пограниччя, в культурологічному значенні була носієм цілої низки універсальних цінностей, серед яких виділимо декілька найголовніших: 1. Поліморфічність, тобто різноманітність єдиної слов'янської історичної спільноти. Світ європейського Сходу вирізнявся двома мовністю (у фізичному і культурному сенсі) та потенційною наявністю людей із подвійною культурною ідентичністю, тобто таких, які вільно почували себе в межах двох або трьох культур. 2. Культурний федералізм, тобто діалог культур та відкритість на впливи. Обґрунтуванням даного явища є ідея відповідальності та толерантності одних щодо інших, своєрідного побратимства. 3. Значення індивідуальної та національної ідентичності. Саме на пограничних землях з послабле-

ним зв'язком із центром, відбувалося постійне зіставлення з іншими етнічними групами, тобто *ми – інші* (С. Уляш пропонує менш емоційний термін *інший*, а не *чужий*). Усе це породило специфічну діалектику спільноти пограниччя та індивідуальності. 4. Амбівалентність східного пограниччя, сфери маргінальної, але й зони потенційного проникнення, що проявляється у сприйнятті рубежів як територій, які перебували під постійною загрозою. 5. Цінність “малої” або “приватної” вітчизни. Такими вітчизнами були: *Полісся, Волинь, Гуцульщина, Україна, Галичина*. Вони є символічними знаками значно ширших культурних процесів. Людина, особистість сумує не за державою, а за «органічною» та «близькою серцю» вітчизною, а усвідомлення приватної вітчизни сприяє поглибленню значення центральних загальнонаціональних цінностей. Помежів'я було колицкою для таких співців рідного краю: А. Мальчевського, С. Гощинського, Ю. Б. Залеського, З. Фіша, М. Грабовського, Ю. Словацького, Т. Заборовського, Л.Е. Венглінського та багато інших. 6. Образним утіленням згаданих вище цінностей є дім, родина, міжлюдські взаємини, а також природа та краєвиди, що були фоном історії, формою пам'яті культури. Часто вживані в літературі пограниччя описи річок, озер, курганів, долин, курганів, пущ, ярів, степів, доріг та трактів, садів і парків не були сліпим відбиттям реальної дійсності, натомість виконували функцію художнього коду, в якому містилася інформація про історію пограничних територій і приватної вітчизни. 7. Концентрація мистецтва як вияв пошуку витоків. Креси стають не тільки місцем пам'яті та історичним простором – вони також перебувають у центрі літературної пам'яті та художнього простору, де проявляються різноманітні концепції вираження правди про людину, природу та світ. 8. Культуротворчий характер свідомості знищення польської екзистенції на пограниччі. Творча думка митців пограниччя розвивалася паралельно з постійним відчуттям «кінця», що сприяло творчому визволенню та підвищенню естетичного рівня. 9. Європейські ознаки простору пограниччя є невід'ємним елементом свідомості його мешканців, що проявляється незалежно від іншої візії пограниччя – місця зіткнення націй, культур і релігій. Слід пам'ятати про історичні факти, що сприяли посиленню згаданих ознак, а саме – про цивілізаційно-культурні та релігійні експерименти, спроби поєднати Схід та Захід, зокрема церковні унії.

Наша мета – розглянути дисгармонійні явища лінгвокультурного діалогу на українсько-польському помежів'і. Інтерпретаційним матеріалом для моделювання мовних та етнокультурних комунікацій слугували поетичні твори Лева Венглінського (бл. 1827-1905 рр.), який писав польською та українською мовами. У результаті подібної двомовності з'являється своєрідний заплутаний світ на межі культурних формацій, а ідентичність героя можна назвати «збірною», ніби підлаштованою під умови українсько-польського помежів'я. Білінгвізм Л. Венглінського виступає свого роду художньою оптикою, що визначає поетику й семантику його художніх творів, становлення його «я» в чужому оточенні, причому нерідна мова стає значним стимулом для його творчості, своєрідним інструментом. Важливо зрозуміти, коли яка мова була йому чужою. Адже коли писав українською, то

трансформував власний культурний досвід на польську мову та польський культурний простір, а коли писав польською, то навпаки. Твори Л. Венглінського постають безперервним кроскультурним діалогом не лише з читачем, а й із самим собою, що підтверджує процес транспозиції, переходу на інший рівень універсалізації культурного досвіду.

Репрезентантами етноспецифічних концептів української культури в польськомовних текстах автора стають лексеми: *burzany, czajka, dumka, Kozak, kurhan, porohy, siolo, step*. Як бачимо, автор надавав перевагу лексемам, які вже мали певну літературну традицію в польській мові. Щодо польськомовних впливів, то переважають не лише лексичні запозичення, які представляють народну матеріальну культуру: *зуна, зрази, ковнір*, але й тип владних відносин і відповідну систему політичних цінностей: *władza, gold*. Спостерігаємо літературні запозичення, внаслідок захоплення поезією С. Вітвіцького, К. Бродзінського, В. Поля, Т. А. Олізаровського тощо, традиції католицької церкви латинського обряду: *Ангел Панський* (Ангел Господній (лат. *Angelus Domini*) – традиційна католицька молитва, що прославляє Благовіщення Діви Марії і втілення Ісуса Христа), *День задушний* (2 листопада Католицька Церква в Польщі відзначає Задушний День (так звані Задушки) – це час молитви за душі померлих).

Для поетичних текстів Л. Венглінського характерна виразна етнічна мозаїчність, адже героями поезій виступають поляки, українці, німці, французи, угорці, румуни, цигани, татари, росіяни. Запозичення та цитати з інших мов: французької, німецької, італійської, англійської у творах, написаних українською та польською мовами, свідчать про полілінгвізм автора, а також підтверджують, що західні землі України кінця XIX – початку XX століття були розвиненим європейським регіоном, населення якого не обмежувалося межами однієї мови, а використовувало іншомовну лексику, звичну на той час для західноукраїнських земель.

Взаємодія лінгвокультур у тексті відбувається переважно на рівні інтертекстуальності: «*Мошко чи Абрамко обізвався з фіри, А за ним шваркоче ще стрілков зо чтири. Гар, гар, гар – бесіда весела ведеться, Кождий о гешефтах своїх обізветься*» [1, с. 597] (українізація єврейських імен). «*Висьте утікали гдєсь на край аж світа, А они бідили за вас по всі літа. Нема ж му *пардону*, нема, чоловіче! То є всіх повиннісьт, право его кличе. Не такі то служут князі і барони, Бо для краю треба войска, оборони*» [1, с. 630]. Цитати німецькою мовою вживаються в збірці «Гіркий сміх», напр., у поезії «У корчмі» власник починає розмову німецькою мовою: «*Пане арендару, дайте ми горівкі! Суре, гіб ім бронфен! – з Але шабасівкі! Дер гой віл а штаркен. – Кілько дати? – Літру! Гібзе фін ді шранк ім. – Порцью сам обітру...*» [1, с. 603-604]. Однак у дискусії про оплату переходить на українську мову: «*Прошу вас, Грегори! Не кажіт дурниці, Ви так знаєте ся, гей кіт на перчиці. От, коли вам добре, були бисте тихо, Не робіт ся мудрим, бо мож бути лихо*» [1, с. 603-604].

Історію домінувальних іншомовних впливів на розвиток української мови західних земель подано в цитатах: «*Нинькі Янку, звут мя, завтра Джон вже буду*» [1, с. 667]. «*Пішла Гандзя наша на службу до міста, Горботку спрдала, Анкі ім'є*

взяла» [1, с. 409]. Аналогічну лінгвокультурну ситуацію автор змальовує у поезії «Krakowiaki o Polkach»: «Obcy język, strój, obyczaj, Wkradły zwolna się do kraju, To też skutki ztąd obliczaj, Których treść: wygnanie z raj!... Bo to zamiast polskiej Zosi. Dziś już tylko *Telimeny* ... A to płód li Hipokreny... [5, с. 93].

Лінгвокультурна складова виразно відчувається у використанні власних імен в українськомовних творах: *Мошка, Срулько, Сімьон, Ротшильд, Матфей, Янек, Артур*, які виразно відображають багатонаціональність пограниччя. Антропоніміка поезії стає складовою авторської картини світу того періоду.

До представників більшості народів, які зустрічаємо на сторінках збірок, можна застосувати проміжну категорію «іншого», що свідчить про культурну акцептацію, певну взаємодію та її діалогізм у комунікативній моделі пограниччя; ставлення до євреїв та німців залежить від ситуації та контексту творів, однак татари, турки й росіяни набувають ознак «чужості» та «ворожості». Автор з негативною конотацією подає назви турків та татар: *ворог, бусурман, суностат, звір, псій, поганець, орда*; росіян: *џта, dzicz, horda, Касаp, Moskał, Moskałisko, mrowie, nawała, рój, szakale, wrogi spokoju i swobód*. Віднесення до категорії «чужий» автор підкреслює належністю до неслов'янських народів: «*Czud zesławiańszczony, Zlepek z Kurdów, Finów, Baszkirów, Kałmyków i ze dwu tuzinów Innych, krwi sławiańskiej wręcz obcych narodów*» [6, с. 231]. У метафоричній формі автор критикує загарбницьку політику Російської імперії: «Ten Minotaur istny w helleńskim pojęciu, Co zjada kwiat ludzi, pół zwierza – pół człeka, Co dla Europy w Frak się przyobleka I jak Paryżanin w obejściu i w mowie, A w domu najczystszej wody jest kacapem [...] Z rublem w rysich szponach, z wódką i harapem – Taki oto potwór: Goryło czy Pawian, W krwi, we łzach i w błocie skąpany, Ma być głową, wodzem, opiekuńcem Sławian!?» [6, с. 276]. Використання дієслівної лексики як своєрідного маркера епохи дозволяє сформувати уявлення про політичну та лінгвокультурну ситуацію в Україні зображуваного періоду внаслідок загарбницької політики Російської імперії: «*Zdrajców przebojarzyć a szlachtę przechłopić, Na modę kacapską Chachołów przetopić, A co opór stawia – wyrznąć i wystrzelać, W dzikie zagnać strony, do półków powcielać. Tak się z kozaczyzną, z Białorusią stało, Tak świeżo z Podlasiem, słowem, z Rusią całą!*» [6, с. 284].

Отже, парадигма польсько-українського помезив'я не була явищем статичним, будь-який чинник міг спровокувати конфліктну ситуацію, наприклад, поява третього в межах навіть однієї художньо-літературної моделі. Однак загроза з боку «нетутешнього – чужого» (ісламський світ чи Росія) сприяла ситуативній інтеграції «проти» третього-ворожого, а в мирний час внутрішні чинники суспільно-культурної системи спільних територій могли призводити до протистояння в рамках спільного етнокультурного простору. Відображення цих процесів спостерігаємо у творах багатьох письменників пограниччя: Ю. Зиморовича «Селянки нові руські», А. Міцкевича «Пан Тадеуш», В. Поля «Могорт», Г. Сенкевича (трилогія), Я. Івашкевича «Місяць сходить» тощо. Так, скажімо, у поезії «Військові гейнали» Л. Венглінський показує певне єднання між українцями, поляками та литовцями перед

загрозою з боку Росії: «O! temu z rozkoszą Śmierć dla cię ponoszą Litwin i Rusin i Lech, Ty bielisz nam włosy, Lecz słodysz też ciosy Ciemieżców naszych-nas trzech» [6, с. 284].

Отже, з огляду на соціально-політичні зміни, можемо говорити про нестабільність етнокультурних та мовних комунікацій на помежів'ї, здатну впливати на відносність понять «свій», «інший», «чужий». Л. Венглінський у творах свідомо уникає експонування польсько-українських антиномій: національної та релігійної. Щодо суспільної, треба сказати про домінанту в українськомовних творах образу доброго пана, а в польськомовних творах – героїзму та патріотизму польських лицарів. Наприклад, символічне значення військової мужності, патріотизму в польськомовних творах набувають назви птахів *сокола* та білого *голуба* – відсутні в українськомовній творчості. Характерно, що у творах Л. Венглінського редуковані кресові міфи про *аркадійську Україну*, «сповнену медом та молоком»: «W bród u nas wszystkiego, w naszej Ukrainie. Kraj chlebny jak Egipt, mlekiem, miodem płynie I pełne pasieki, i kasza i pasza, Lud wprawny do kosy, ale i pałasza. W naszej Ukrainie: stepy ż tam, a bory! Wsie duże, zamożne i bogate dwory, A Dniepr niby Dunaj, coś w porohach szumi Szumi o przeszłości, a lud go rozumie...» [5, с. 53].

Українсько-польське помежів'я, Креси, протягом свого існування були селянською цивілізацією з традиційним типом культури. Ментальність селянства спрямована на підтримування її стійкого ладу. Життя підпорядковано ритмам природи та аграрних робіт, стародавнім звичаям, які мають глибокі коріння. Безумовно, в поезіях автор використовує характерні для даної епохи неологізми: *телеграф*, *żelazne tory*, *plug parny*, *kosiarka*, *elektryczność*. Однак за допомогою мовних засобів показує негативні наслідки прогресу, захоплення модними тенденціями для соціальних реалій, культурних змін. Ця тема стає актуальною у польськомовних творах: «Jakiemi frazesy modnie styl przetykać, Przeplatać obczyzną czyli ją unikać? A że po francuzku lada kto już umie, *English* tedy w modzie, bo odpowie dumie. Zwłaszcza, że *sport* zdawna do tonu należy, *Ze steaple chaise* najmilsza młodzieży. Jako *whist* u starszych i końskie *kasyno*. *Spleen* domowy stał się wojażów przyczyną... Polityczne kluby moda szle z Albionu, Ale barw zmienniejszych, bo – podług sezonu!» [6, с. 234]. Як протиставлення модним, переважно запозиченим найменуванням елементів одягу та аксесуарів: *amplet*, *caresse*, *frak*, *gorset*, *korki wysokie*, *krypoliny*, *szyniony*, автор наводить елементи народного вбрання гуцула: *кінтар*, *крисанина*, *сірдак*, *сорочка вишивана*, *тайстра*, *черес*. До репрезентантів народної культури належать гастрономічні уподобання автора: «sławne nasze *dereniaki*, *maliniaki* i *wiśniaki*», а не закордонні: *szampan*, *alcant*, *kseres*, *burgundy*, *bordo*, *porter*, *kumys*, *wisky*. У змаганні національного та інтернаціонального виграє національна самобутня культура: «i tak wszystko, co krajowe, Dla nas smaczno, miło, zdrowe: Napój, strawy i zabawy, Obyczaje, strój, zwyczaje, Bań i pieśń ludowa nasza, Płody ducha, mowa laszą, Dzieje Polski, polscy wieszczce – Ot co lubię, czém się pieszczę» [5, с. 93].

Українсько-польське лінгвокультурне помежів'я є специфічним феноменом, культурною категорією, яка проявляється у символічному просторі та означає певний стан свідомості, тип чуттєвості та уявлень, інакше кажучи, має своєрідне

світосприйняття. Багатокультурність регіону змушує враховувати багато чинників, у тому числі мовний аспект. Українсько-польське помежів'я окрім історико-геополітичного фактора стає частиною літератури, мови та мистецтва. На прикладі двомовних творів Л. Венглінського спостерігаємо не лише особливості авторської власної мовної свідомості, а й лінгвокультурну специфіку регіону, подальше вивчення якої сприятиме поглибленню теоретичних засад історії української та польської літературних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венглінський Лев. Вибрані поезії українською мовою. К. : Університет «Україна», 2011. 800 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К. : Товариство «Знання» України, 1991. 240 с.
3. Сухомлинов О.М. Культурні пограниччя: Новий погляд на стару проблему [Текст]. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 212 с.
4. Ułasz S. Literatura Kresów – kresy literatury. Rzeszów, 1994. 245 s.
5. Węgliński L. Echo z ziemi łez i krwi i parallela historyczna. Kraków: Nakładem autora, 1885. 456 s.
6. Węgliński L. Plewa i Ziarno. Kraków: Nakładem autora, 1885. 375 s.
7. Węgliński L. Snopek z niw sławiańskich i obcych Karpat. Kraków: Nakładem autora, 1885. 242 s.